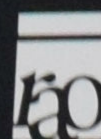

ZAHİ HAWASS

Fotografii de SANDRO VANNINI

REGELE TUTANKHAMON COMORILE DIN MORMÂNT

Cu 324 de ilustrații, 317 color,
incluzând 26 de planșe pliate

enciclopedia.ro

CUPRINS

INTRODUCERE	9
AVENTURILE LUI HOWARD CARTER ȘI ALE LUI ZAHİ HAWASS	
TREPTELE ȘI CORIDORUL DE ACCES	15
ANTICAMERA	23
CAMERA MORTUARĂ	73
CAMERA COMORILOR	157
ANEXA	259
ÎNCHEIERE	285
ÎN CULISE	288
CRONOLOGIE	290
LISTA OBIECTELOR	292
BIBLIOGRAFIE SUPLIMENTARĂ	293
CREDITE PENTRU ILUSTRAȚII	293
INDICE	294

TREPTELE ȘI CORIDORUL DE ACCES

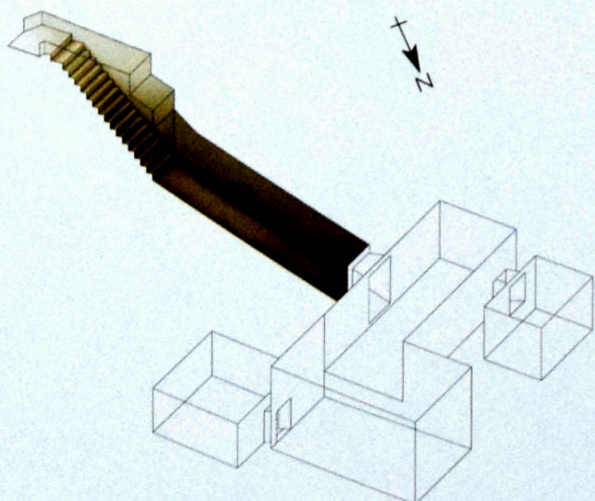
Vedere din capul treptelor care duc spre coridorul de acces în mormântul lui Tutankhamon. Pe piatra aflată într-un colț este pictat blazonul lordului Carnarvon. Fotografie de Harry Burton.

LORDUL CARNARVON și FIICA SA, lady Evelyn Herbert, au ajuns în Egipt cât au putut de repede, sosind la Cairo pe 20 noiembrie 1922, unde i-a întâmpinat Carter și, imediat, și-au continuat călătoria spre Luxor. Lucrările la mormânt au reînceput la 24 noiembrie, după o întrerupere de aproape trei săptămâni. Echipa a degajat restul scării și, spre marea lor bucurie, a găsit sigiliile lui Tutankhamon însuși la partea inferioară a intrării, confirmând că, indiferent ce se găsea dincolo de ea, data de pe vremea acestui rege. Sfărâăturile adunate la degajare conțineau fragmente de obiecte, bucăți de lemn, fildeș, rășină, sticlă, registre și sigilii de vase, trestie, fragmente de recipiente din ceramică și piatră și un scarabeu al lui Thutmes al III-lea (Carter a descris locul ca „un morman de gunoaie ce acoperea ultimele trepte și pragul de la intrare, ca și cum ar fi fost lăsate sau aruncate acolo”).

În acest loc s-au mai găsit fragmente dintr-o ladă purtând cartușele lui Ankhkheperure Neferneferuaton și Akhenaton, laolaltă cu numele lui Meritaton, fiica cea mare a lui Akhenaton și Nefertiti. Identitatea lui Ankhkheperure Neferneferuaton este încă dezbătută, dar există dovezi că acest faraon, care se pare că a domnit împreună cu Akhenaton pentru o vreme, era femeie; unii cercetători cred că aceasta era însăși marea regină Nefertiti, sub un nou nume. Conform cartușului, această ladă sfărâmată conținea, la origine, pânzeturi fine. O a doua ladă spartă și goală, însemnată ca fiind plină cu vase de argint, aparținuse lui Tutankhamon însuși. Se pare că și Carter ar fi găsit un fragment cu numele lui Amenhotep al III-lea, presupusul bunic al lui Tutankhamon, dar obiectul care purta această inscripție s-a pierdut.

Carter a găsit această învălmășeală de nume destul de descurajantă și a consemnat, în jurnalul acelei zile, că mormântul era doar o ascunzătoare – un loc unde fuseseră reîngropate obiecte din alte morminte pângărite, mai vechi. Poate, credea el, sunt materiale de la Tell el-Amarna, așa cum fuseseră găsite 15 ani mai devreme, de către Theodore Davis și Edward Ayrton, în KV 55. Dar ce se putea afla dincolo? După ani de zbateri și muncă asiduă, momentul descoperirii era aproape.

Blocul de la piciorul scării a fost înregistrat și făcut bucăți pe 25 noiembrie 1922. În fața celor care săpau stătea o grămadă de moloz amestecat cu așchii de calcar. Colțul din stânga sus, pe unde era clar că hoții din Antichitate săpaseră un tunel, fusese umplut din nou cu blocuri mari de stâncă. Ca liant se folosiseră câte puțin din fiecare: cioburi de vase din sticlă, peceti, așchii de lemn, fărâme de faianță, aur, fildeș, abanos și chiar și câteva fructe uscate. În realitate, dovezile arată că hoții au intrat în mormânt de cel puțin două ori, imediat după ce regele a fost înmormântat, dar ambele încercări au fost descoperite de către paznicii necropolei, care au făcut repede curățenie, punând multe obiecte în cu totul alte locuri.

CAPUL LUI NEFERTEM

Lemn ghipsat și pictat
Înălțime 30 cm
Carter 8

Minunatul cap al lui Tutankhamon copil pare a fi unul dintre primele obiecte găsite de Carter, pe coridorul de acces, lângă o grămadă de burduri din piele de capră. Totuși, se pare că el nu a raportat imediat autorităților această piesă; ea a fost descoperită de către reprezentanții Serviciului Antichităților în mormântul lui Ramses al XI-lea (folosit de echipă ca loc de depozitare), la 30 martie 1924, împachetată cu grijă și pusă într-o navetă de sticle de vin de la Fortnum and Mason's. În acel moment, Carter se afla în Statele Unite pentru o serie de prelegeri. Egiptenii l-au bănuțit imediat că ar fi plănuțit să fure această statuie fabuloasă. Herbert Winlock, de la Muzeul Metropolitan de Artă din New York, a încercat să-i vină în ajutor, sugerând că, de fapt, Carter îl cumpărase pentru lordul Carnarvon, în timpul săpăturilor de la el-Amarna din 1923, dar însuși arheologul a subliniat că statuia fusese găsită în mormânt și că fusese, pur și simplu, împachetată pentru a fi transportată la Cairo. Care este adevărul? Este interesant că nici Carter nu menționează această piesă în notele sale originale, care dau detalii despre săpăturile din ziua în care acest obiect ar fi fost descoperit:

În timp ce curățam culoarul, am găsit amestecate în moloz cioburi, sigilii de vase și numeroase fragmente de mici obiecte; burduri din piele de capră zăcând pe jos, laolaltă cu vase de alabastru întregi sau sparte, și vase de ceramică colorată; toate indiciile indicau un mormânt în care se umblase, dar nu spuneau nimic despre posesor decât prin tipul căruia îi aparțineau, datând de pe la sfârșitul Dinastiei XVIII. Acestea erau elemente îngrijorătoare, deoarece conduceau la ideea jafului.

De ce nu a pomenit Carter despre cap? Acesta este, cu siguranță, una dintre cele mai

spectaculoase piese din mormânt. Sculptat în lemn, apoi gipsat și vopsit în culori calde, naturale, îl înfățișează pe rege în chipul zeului Nefertem, încarnarea zeului soare în zori. Capul se ridică din mijlocul unei flori de lotus, care se închide la lăsarea nopții și se deschide iar la răsărit, simbolizând astfel învierea și renașterea. Într-una dintre versiunile mitului egiptean al creației, zeul copil al soarelui s-a născut în vârful unei flori de lotus ridicate din apele primordiale și a zămislit prin ochii săi lumina. În arta bidimensională, Nefertem este adesea recunoscut după coroana de flori de lotus de pe cap; această piesă îl așază însă pe zeu pe lotus, ca și cum ar renaște din inima florii.

Dacă acest cap a fost într-adevăr găsit în coridor, legătura cu renașterea este și mai puternică, deoarece ar fi putut fi așezat acolo de către preoții lui Tutankhamon, pentru a da asigurări magice că regele va părăsi mormântul prin coridorul de răsărit, în fiecare dimineață, pentru a renaște odată cu soarele. Dar se poate să fi fost scăpat în coridor de către jefuitorii de morminte, care nu ar fi fost interesați de cap, ci de bijuteriile cu care era probabil împodobit. Nici una dintre acestea nu s-a păstrat, cu excepția tijei și a siguranței de la cerceul atârnat cândva în urechea stângă.

Dau mereu ca exemplu capul lui Nefertem, pentru a arăta lumii admirabila realizare a restauratorilor egipteni. El a călătorit peste mări și țări, cu ocazia primei expoziții Tutankhamon (în anii 1970 și 1980), și fusese restaurat cu pricepere până la acea dată. De asemenea, îmi place să arăt această piesă celor care obiectează la faptul că Egiptul își trimite comorile în străinătate, argumentând că ele se pot deteriora. Le spun să se uite la Nefertem: dacă nu ar fi călătorit, nu ar fi fost restaurat atât de frumos. Obiectelor care călătoresc li se dă mai multă atenție din partea restauratorilor și acesta este, cu siguranță, un lucru foarte bun.

ANTICAMERA

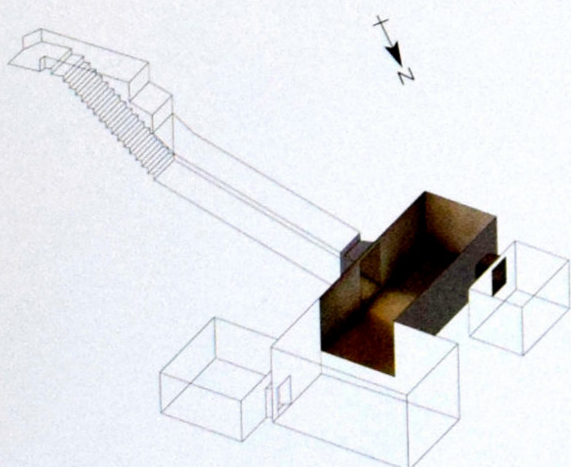
Coridorul ce coboară lin ducea direct la anticamera plină cu mobilă, lăzi și alte „lucruri minunate”. Grilajul metalic a fost pus de echipa lui Carter, imediat după descoperirea mormântului. Fotografie de Harry Burton.

PE 26 NOIEMBRIE 1922, la ora 4.00 după-amiază, Howard Carter, împreună cu lordul Carnarvon și fiica lui, lady Evelyn, precum și cu arhitectul Arthur Callender au făcut o gaură în pragul blocat de la capătul coridorului de acces, prin care au introdus o tijă metalică. Aceasta nu a întâmpinat nici o rezistență: dincolo de ea era un spațiu gol. Luând o lumânare, Carter s-a uitat prin gaură. Citez cuvintele lui Carter:

... Lordul Carnarvon m-a întrebat: „Vezi ceva?” I-am răspuns: „Da, este minunat”. Apoi, cu mare grijă, am lărgit gaura suficient cât să ne uităm amândoi. Am privit înăuntru la lumina unei lanterne electrice și a încă unei lumânări. Îmi este greu să descriu senzațiile și uimirea noastră pe măsură ce minunata colecție de comori ni se dezvăluia la lumină: două efigii stranii, negre ca abanosul, ale unui rege cu sandale de aur, purtând toiag și sceptru, se iveau din perdeaua de întuneric; canapele aurite în forme ciudate, cu capete de lei, capul lui Hathor și animale înspăimântătoare; casete pictate desăvârșit, încrustate și împodobite; flori; vase de alabastru, unele frumos executate cu imagini de lotus și papirus; ciudate coșciuge negre cu câte un șarpe aurit monstruos apărând din interior; cufere albe destul de obișnuite; jilțuri splendid sculptate; un tron încrustat din aur; o grămadă de cutii oviforme mari, albe și ciudate; dinaintea ochilor noștri, pe prag, un splendid potir lotiform din alabastru translucid; taburete de toate formele și modelele, din materiale obișnuite, dar și rare; și, în fine, o amestecătură de bucăți răsturnate de care de luptă, strălucind aurite, dintre ele ivindu-se un manechin. Prima impresie sugera camera de recuzită a Operei unei civilizații dispărute. Încercam senzații de uimire, eram încărcat de o stranie emoție... O trecere sigilată între două santinele statui era dovada că dincolo mai era ceva și, având în vedere numeroasele cartușe purtând numele lui Tut.ankh.Amon puse pe majoritatea obiectelor dinaintea noastră, nu exista nici o îndoială că în spatele trecerii se afla mormântul aceluia faraon.

Din proprie experiență, înțeleg ce era în sufletul lui Carter. Cuvintele nu ajung să poți exprima senzațiile din asemenea clipe. Deși mă străduiesc, nu sunt niciodată în stare să descriu cum trebuie intensitatea emoției simțite când deschid pentru prima dată un mormânt sau când țin în mână o statuie abia descoperită.

Deschiderea oficială a mormântului a avut loc pe 29 noiembrie. Asistența era formată din oficialități egiptene și din arheologi și demnitari europeni. Pierre Lacau, șeful de atunci al Serviciului Egiptean al Antichităților, a sosit în ziua următoare. Spre mirarea lui Carter, în zilele ce au urmat deschiderii a fost și un aflux masiv de „notabilități egiptene din Luxor” care doreau să vadă mormântul; a fost nevoit să le refuze accesul până la luarea unor măsuri de protejare a antichităților. La 1 decembrie, Carter a închis mormântul până la încheierea pregătirilor necesare viitoarelor săpături, adică montarea unei uși de oțel la intrare, cumpărarea de provizii și alcătuirea unei echipe, ai cărei principali membri urmau să fie asistentul lui Carter, Arthur Mace, fotografii Harry Burton, chimistul Alfred Lucas și Arthur Callender. Mormântul a fost redeschis pe 16 decembrie, când s-a trecut cu adevărat la treabă.

LADA DE VÂNĂTOARE

Lemn ghipsat și pictat

Înălțime 44 cm, lungime 61 cm, lățime 43 cm

Carter 21

Primul obiect scos din mormânt a fost această ladă pictată, cunoscută drept „Lada de Vânătoare”, datorită decorațiunilor ei. Carter însuși a considerat-o „una dintre cele mai mari comori artistice ale mormântului”, spunând că și el, și Carnarvon cu greu s-au putut desprinde de ea când au văzut-o prima dată. Nu mai puțin impresionant decât lada însăși a fost conținutul ei, care cuprindea veșminte, precum un costum de preot (p. 26) și mantii complicat țesute, sandale și papuci, precum și o rezemătoare de cap aurită. Unele veșminte erau de copil și probabil fuseseră ale regelui când se urcase pe tron, la vârsta de 9 ani.

Pe cele două laturi lungi și pe capacul arcuit al lăzii sunt pictate scene ce îl înfățișează pe Tutankhamon în carul său de luptă, măcelărind dușmani sau vânând animale sălbatice. Pe o parte, regele și soldații lui calcă în picioare o hoardă de oșteni nubieni; pe cealaltă, dușmanii au trăsături semite, provenind din regiunea Levantului și a Siriei. Aceste scene de luptă înfățișează armata egipteană mășăluind în rânduri ordonate, regele fiind însoțit de purtătorii de evantaie. Spre deosebire de ei, dușmanii sunt o masă dezordonată, cu războinicii, caii, morții și răniții amestecați sub copitele armăsarilor faraonului. În scenele de vânătoare, apar animale precum lei, gazele și asini sălbatici, ce își aveau sălașul în savana aridă care străjuia Valea Nilului. Inscriptiile de pe ladă întăresc aceste imagini, caracterizându-l pe rege ca brav și puternic, ucigașul tuturor dușmanilor.

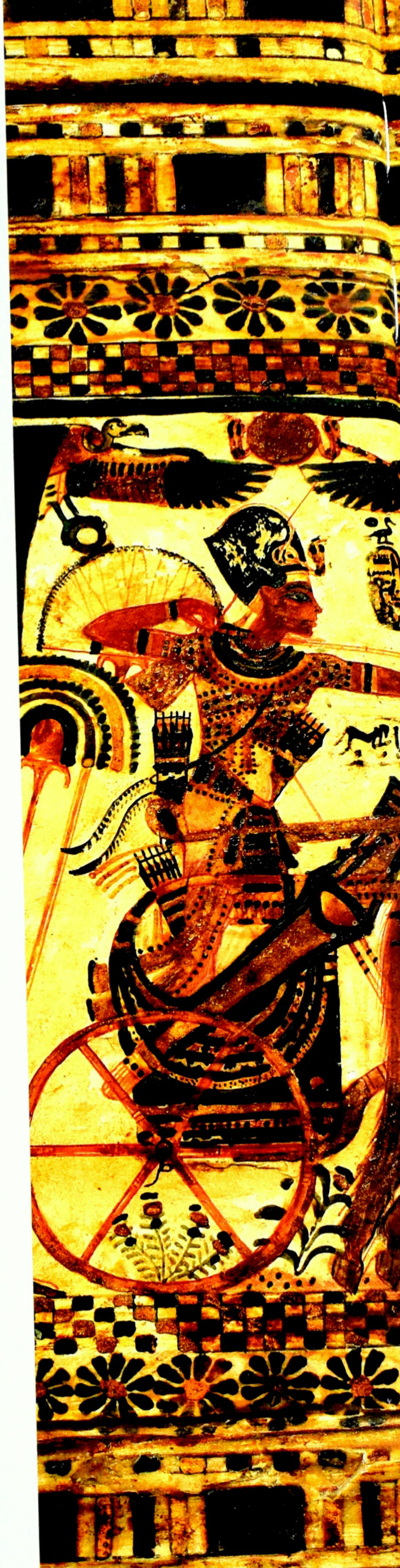
Astfel de imagini ale faraonului triumfător serveau unui important scop magic de reprezentare a victoriei ordinii adevărate a universului egiptean asupra tărâmului haosului, care îl înconjura și îl amenința neîncetat. Teritoriile străine și locuitorii lor erau un simbol al acestui haos; un altul era deșertul sălbatic. Aceste scene nu erau neapărat menite să reprezinte realitatea; ele sunt simboluri ale triumfului regal, asemănătoare scenelor găsite în templele egiptene, dar redată aici în miniatură. De asemenea, îl recunosc pe rege ca pe un zeu, asociindu-l cu lumea naturală.

Judecând după numărul mare de arme de diverse dimensiuni găsite în mormântul său, Tutankhamon a fost un sportiv iscusit. De fapt, lângă Templul din Vale al regelui Kefren, din Dinastia IV de la Gizeh (cca 2500 î.Hr.), se afla o cabană de vânătoare folosită de Tutankhamon în timpul vizitelor în deșertul din Memfis (cunoscut ca Valea Gazelelor), domeniu favorit de vânătoare al regilor în perioada Regatului Nou. La un moment dat, s-a crezut că Tutankhamon nu a condus niciodată armata egipteană în luptă și că sarcina i-a revenit comandantului său suprem, Horemheb. Totuși, fragmentele de basorelief găsite la Luxor și reconstituite recent de către cercetătorul W. Ray Johnson sugerează că însuși regele ar fi mers la luptă.

Scanarea mumiei lui Tutankhamon cu ajutorul computerului tomograf, pe care am făcut-o în 2005, a confirmat observațiile echipei de legiști a lui Carter cum că regele

își fracturase piciorul stâng și a adăugat uluitoarea

informație că aceasta se întâmplase cu puțin înainte de moartea sa. Să fi fost consecința unui accident de vânătoare sau chiar s-a întâmplat în luptă?

DOUĂ APLICAȚII ÎN FORMĂ DE CAP DE LEOPARD

Lemn ghipsat și aurit, cristal, sticlă, calcit (alabastru de Egipt), bronz

Înălțimi 17,5 cm (Carter 44q), 13 cm (Carter 21t)
Carter 44q (stânga) □ și Carter 21t (dreapta)

FRAGMENT DINTR-O MANTIE DE PREOT

Pânză, argint, aur
Carter 21t

Aici sunt reprezentate resturile a două mantii făcute din imitație de blană de leopard.

Capul mai mic și fragmentul textil (purat probabil de Tutankhamon copil) au fost găsite în „Lada de Vânătoare“ (p. 24); celălalt cap, mai mare, provine dintr-o ladă aurită și încrustată minuțios, găsită, de asemenea, în anticameră. Ambele capete de leopard au fost sculptate în lemn și apoi îmbrăcate în ghips și aurite. Ochii au fost încrustați cu cristale: colțurile au fost pictate cu vopsea roșie pentru a înfățișa vasele capilare, iar pupilele au fost colorate cu negru și irisul cu roșu. Conturul ochilor, sprâncenele, nările și semnele în formă de lacrimă de sub ochi au fost încrustate cu sticlă albastră, de pe capul mai mare lipsind o parte. Urechile și boturile sunt gravate în detaliu. Pe fruntea leopardului mai mare este încrustat în sticlă colorată și calcit numele de domnie al regelui, Nebkheperure.

Ambele capete aveau pe margini inele mici de bronz cu care se prindeau de o mantie din pânză. Fragmentul textil țesut ca o tapiserie, înfățișat în stânga, făcea parte dintr-o astfel de mantie. Este acoperit cu stelute de aur în cinci colțuri, cusute de material prin găurile de la vârfuri. Această ornamentație vrea să imite petele de leopard și să evoce

cerul înstelat. De cele patru „labe“ erau agățate gheare de argint, greu de observat acum din cauza stării de degradare a veșmântului. Regele ar fi purtat mantia aruncată peste umăr, cu două gheare atârându-i în față și alte două pe spate.

Una dintre cele mai importante funcții ale faraonului era aceea de șef al preoților egipteni. Tutankhamon ar fi purtat aceste mantii când juca rolul de preot *sem*, principalul oficiant al ceremoniei Deschiderii Gurii. Acest important ritual, îndeplinit în timpul înmormântării, servea la restaurarea magică a funcțiilor vitale ale mumiei și ale oricăror imagini ale decedatului, pentru ca acestea să fie neschimbate în viața de după moarte. Preoții *sem* se identificau cu Horus, fiul lui Osiris, regele morților, care și-a apărut dreptul la moștenire prin asumarea responsabilității privind organizarea înmormântării tatălui său. Este tentant să ni-l imaginăm pe tânărul Tutankhamon (poate pe vremea când încă i se spunea Tutankhaton) purtând mica mantie înfățișată aici, la ritualurile care însoțeau funeraliile predecesorului său, deși unii cercetători consideră că preoții *sem* au fost interziși în mod oficial în timpul perioadei Amarna.

POCAL ÎN FORMĂ DE LOTUS

Calcit (alabastru egiptean)
Înălțime 18,3 cm, lățime 28,3 cm,
diametrul cupei 16,8 cm
Carter 14 O

Găsit chiar în blocul interior al intrării în anticameră, unde poate că a fost pierdut de hoți, acest pocal, botezat „Cupa Dorințelor“, are forma unei flori deschise de lotus alb, înconjurată de alte flori și boboci. Pe fiecare latură, zeul infinitului, Heh, stă îngenuncheat într-un coș. Ține în fiecare mână un semn *ankh* (simbolul vieții) și frunza crestată de palmier, care semnifică „milioane de ani“. Sub frunze se văd mormoloci, semnul hieroglific pentru „100 000“.

Numele și titlurile regelui, care este numit aici adoratul zeului Amon, sunt incizate pe partea bombată a pocalului și colorate în albastru. Inscripția orizontală de jur împrejurul buzei spune: „Fie ca forța ta vitală (*ka*) să trăiască și să petreci (să trăiești) un milion de ani, cel care iubești Teba și trăiești în ea, cu fața către vântul de nord: fie ca ochii tăi să vadă locul cel bun“. Puternic simbol al renașterii, această cupă în formă de lotus, din care probabil regele bea apă sau vin, îi oferea lui Tutankhamon, în chip magic, învierea, fericirea și viața eternă.

Artizanii egipteni stăpâneau deja arta cioplirii pietrei dure pe la începutul Epocii Dinastice Timpurii (cca 3000 î.Hr.). Obiectele datând de la începuturile istoriei Egiptului, făcute din roci precum granitul, dioritul, bazaltul, șistul și calcitul, sunt de o simplitate îndrăzneță a formei și execuției. Vasele de piatră s-au demodat după Regatul Vechi timpuriu, dar tehnicile de cioplire a pietrei nu s-au pierdut niciodată și arta a renăscut în Regatul Nou. Deși total diferite de formele simple din Epoca Dinastică Timpurie, multe dintre cele peste 80 de vase de calcit din mormântul lui Tutankhamon sunt expresii atent executate și complicate ale artei pietrarilor.

Acest pocal elegant a fost cioplit dintr-o singură bucată de calcit, cu excepția mânerelor executate separat. Piatra provine de la cariera Hatnub, din Egiptul de Mijloc, nume care înseamnă „Locul Aurului“; se crede că acest material era asociat cu zeul soarelui, Amon-Ra, și astfel cu regele, în identificarea sa cu divinitatea.

CUTII ÎN FORMĂ DE CARTUȘ

Lemn, fildeș

Lungime 12,2 cm, lățime 5,5 cm (Carter 14b) □ (dreapta)
Lungime 11,2 cm, lățime 4,6 cm (Carter 367k) (centru)
Lungime 12 cm, lățime 5,4 cm (Carter 620(95)) (stânga)

Carter a găsit aceste cutiute, făcute dintr-un lemn roșcat, având butoane de fildeș, în diferite părți ale mormântului – una în anticameră și două în anexă. Ele sunt meșteșugit făcute să se deschidă la un capăt printr-un mecanism pivotant. Fiecare cutie este în formă de cartuș, rama ovală care înconjura două dintre cele cinci nume ale faeronului: numele de la naștere și cel sub

care a domnit. Tutankhamon (sau Tutankhaton, după cum i s-a spus prima dată) era numele primit la naștere, iar Nebkheperure, însemnând „Stăpânul Formelor lui Ra“, este numele său de rege, primit la încoronare. Aceste cutii sunt decorate cu ultimul dintre nume, scris cu un disc al soarelui (*Ra*), un scarabeu cu trese care arată pluralul (*kheperu*) și un coș (*neb*).

Cartușul, înfățișând un cerc de sfoară legat la un capăt, este o variantă alungită a semnului hieroglific *shen*, care reprezenta drumul complet al soarelui. El simboliza dominația regelui asupra a tot ce exista în regat și îi conferea protecție magică și viață lungă numelui său și, prin extensie, persoanei sale.

